

Zagreb

NAJSTARIJE POVIJESNO SVJEDOČANSTVO O
IVANCU

Diplomatičko-povijesna analiza isprave od 22. lipnja 1396. godine.

Isprava-privilegij koju je stanovnicima "slobodne vile Svetoga Ivana" izdao prije 600 godina, odnosno 22. lipnja 1396. godine, prior ivanovaca i gospodar kastruma Bele, Ivan Paližna mlađi, dokument je koji se može smatrati rodnim listom grada Ivanca. Zbog toga je vrijedno detaljnije se pozabaviti tim pisanim svjedočanstvom, odnosno razumjeti povijesne okolnosti koje su uvjetovale potrebu za njegovim nastankom. Pokušat ćemo diplomatičkom analizom utvrditi njegovu pravovaljanost, trajnost i, općenito, snagu kojom je taj zapisani čin mogao pravno štititi destinataru, tj. stanovnike naselja Sv. Ivana.

Po mišljenju Josipa Adamčeka nastanak gradskih naselja u Hrvatskoj i Slavoniji vezan je uz izdvajanje neagrarne proizvodnje. U XIII. stoljeću, naime, gradovi nastaju kao rezultat širenja robne proizvodnje, odnosno kada se javlja potreba da se odredi središte gdje se može roba razmijeniti, jer novčana renta postaje sve značajnije feudalno podavanje¹. N. Klaić dijeli isto mišljenje, ali ga pojašnjava i povijesnom situacijom koju je uzrokovala provala Tatara, te nastanak većine varoši u Slavoniji vidi u onim posttatarskim vremenima kada Bela IV. kao opoziciju ojačalim feudalcima potiče nastanak gradova koji su mu pouzdaniji za obranu kraljevstva od budućih mogućih provala stranih vojski. Gradovi koji dobivaju povlastice od Bele IV. bili su, naime, obvezni na utvrđivanje svojih naselja². N. Budak drži da su kolonizacija prostora vezana uz primjenu novih tehnologija u privredi te poticaj koji su tom doseljavanju davali Arpadovići radi obrane bili glavni i usko vezani razlozi nastajanja gradskih naselja. Uz to ističe da su gradovi "bili jači i jeftiniji garnizoni od vojnih posada u utverdama"³.

Odnosi gradova i njihovih vlasnika gradili su se tijekom vremena, a u određenom i prikladnom povijesnom trenutku bili su zapisani kao svjedočanstvo međusobno postojećeg odnosa. Stanovnici, doseljenici, građani temeljem tih zapisanih povlastica rješavaju svoj pravni status⁴ koji je za njih bio povoljan i snažan onoliko koliko je bila jaka institucija, odnosno osoba koja se pojavljuje kao koncesor, tj. izdavač, autor privilegija. Povlastice su izdavali kralj, ban, feudalac, crkvena osoba. Većina gradova u Hrvatskoj i Slavoniji bila je u XIV/XV. stoljeću u vlasništvu feudalnih gospodara, ali su se u većini međusobni odnosi temeljili na starim povlasticama, osobito ako su bile izdane od kralja. U varaždinsko-zagorskoj regiji u srednjem vijeku kraljevske povlastice dobili su gradovi Varaždin⁵ i Krapina⁶. Iako Varaždin u XV. stoljeću dolazi u vlasništvo Celjskih knezova i time je bio izgubljen za vladara, građani su i dalje uživali svoje, od kralja dobivene, slobode⁷. Stanovnici Krapine također su 1347. godine dobili kraljevski privilegij koji im je potvrdio prava. Iako u velikoj ovisnosti o krapinskom vlastelinstvu, građanima su feudalni gospodari još u XVI. stoljeću potvrđivali taj privilegij⁸. Varaždinske Toplice, podgrađe Trakošćana, Kamenica, Lobor, Oštrc, Klanjec i drugi razvili su se kao trgovišta u XIV/XV. stoljeću, ali svako sa svojim specifičnim pravima i dužnostima⁹. Toj skupini gradova, trgovišta, trgova pridružio se i Ivanec - "libera villa Sancti Iohannis" nastala na vlastelinstvu ivanovaca, Beli¹⁰.

Privilegij koji je "slobodna vila Sv. Ivana" dobila od Ivana Paližne mlađega nije sačuvan u izvorniku, nego u prijepisu odnosno potvrdnici Alberta de Nagmihala, vranskoga priora i bana Dalmacije i Hrvatske (1419.-1426.). Potvrdnica je izdana u Pakracu na blagdan Katedre Sv. Petra, tj. 22. veljače 1421. godine, i ovjerena je pečatom priora i bana Alberta de Nagmihala¹¹. Polazeći s diplomatičkog stajališta dokument Ivana Paližne iz 1396. godine je transumpt, odnosno vjerodostojna kopija tzv. "vidimus" (*copia vidimata*). U diplomatici tim se terminom naziva prijepis neke isprave umetnut u novu ispravu i potvrđen vjerodostojnim pečatom. Budući da posjeduje dokaznu moć, može u potpunosti nadomjestiti izvornik, ali ipak uz dužni oprez¹².

Razlog izdavanja takvih vjerodostojnih kopija je različit. Ponekad je sam original oštećen pa se prijepisom štiti od propadanja, zaborava, zatim da može poslužiti za dokaz na sudu ili ako izdavač (kralj, ban, kaptol) promijeni pečat. U slučaju kada dvije strane žele u međusobnim odnosima nešto promijeniti, odnosno nadopuniti prethodni privilegij, prilazi se njegovom prepisivanju i nadopunjavanju u toj novoj ispravi. Upravo u slučaju potvrđivanja povlastica slobodnoj vili Svetoga Ivana od strane nasljednika Ivana Paližne, vranskog priora Alberta de Nagmihala, 1421. godine razlog je bila promjena međusobnih odnosa. Stanovnici slobodne vile Svetoga Ivana preko svog vilika, prisežnika i nekih stanovnika zamolili su vranskog priora da im se smanji radna renta s tri na jedan dan. Zbog toga isprava iz 1396. godine i njezina nadopunjena povlastica iz 1421. godine predstavljaju jedinstvenu cjelinu. Naime, diplomatska formula peticije u ispravi iz 1421. godine, koja utvrđuje na čiju molbu ili zahtjev se vrši pravni čin, navodi vilika vile Sv. Ivana. U ispravi od 22. lipnja 1396. godine taj element statusa slobodne vile, tj. vilik, osoba koja ima određene sudske ovlasti nas stanovnicima vile, kao i prisežnici nisu ni spomenuti. Slični privilegiji izdani drugim vilama, trgovištima ili gradovima detaljno navode ovlasti vilika i precizno ih razlučuju od neke više nadležne sudske institucije. U ispravi kojom 1347. godine kralj Ludovik daje povlasticu slobodnoga kraljevskoga grada Krapini utvrđeni su slučajevi koje sudi vilik, kao i oni koje su u nadležnosti krapinskoga kaštelana¹³. Slobodna biskupska varoš Vugrovec, koja je privilegij dobila krajem XIII. stoljeća od zagrebačkog biskupa Mihajla, mogla je birati načelnika koji će sa "starcima" (*seniores*) suditi u civilnim sporovima dok će ostale tzv. "velike parnice" tj. ubojstvo, razbojstvo, krađu, palež, ranjavanje i tučnjave presuđivati biskupov činovnik, odnosno vugrovečki kaštelan skupa s načelnikom (*maior ville*)¹⁴. Po privilegiju koji su ivanovci izdali stanovnicima vile Čiče preceptor ima pravo višega sudstva, a viliku ostaje dio globa¹⁵. Isprava koju je ban Mikac dao trgovištu Zelina 1328. godine ne spominje vilika, kao ni Mikčeva potvrđnica 1340. godine. Ali kada ban Nikola ponovno potvrđuje 1344. godine navedene privilegije, on to radi na molbu vilika Sergena. Zelinski vilik javlja se i u potvrđnicama bana Stjepana iz 1353.¹⁶ Međutim, njegove ovlasti nisu detaljno navedene pa se može smatrati da je po običajnom pravu sudio "niže", odnosno civilne parnice. Takva bi se analogija mogla vrlo vjerojatno pretpostaviti i za slučaj vilika slobodne vile Svetoga Ivana-Ivanca.

Koliko je bilo značenje ovog ivanečkog privilegija, razvidno je iz situacije koja nastaje skoro dvjesto godina kasnije u vrijeme pobuna kmetova zbog feudalnih podavanja koje su zahvatile sjeverozapadnu Hrvatsku. U spisima, tj. u pismu kojim 30. svibnja 1568. godine grupa velikaša i plemića traži od bana i biskupa Jurja Draškovića da uguši pobunu seljaka-kolona (kmetova) u Beli i Ivancu spominje se povlastica priora Ivana Paližne mlađega izdana stanovnicima vile Sv. Ivana, koju kmetovi navode kao najvažnije svjedočanstvo za svoje, po njihovom mišljenju, opravdane zahtjeve. Naime, taj je dokument ipak bio garancija određenih prava stanovništvu, koja su se tijekom vremena zbog nekoliko promjena gospodara vlastelinstva Bela pokušavala reducirati. Osobito se to očitivalo u povećavanju feudalnih podavanja. Kmetovi (*coloni*) su pred banksko povjerenstvo, koje je dobilo zadaću da ispita razlog pobune, iznijeli privilegij Ivana Paližne, ali u prijepisu i potvrđnici Matka Talovca, bana Slavonije (1426.-1444.) i upravitelja vranskoga priorata izdanog 1441. godine u Prodaviću, gdje je Matku Talovcu banu bilo sjedište. Koloni su zahtijevali da se stare povlastice potvrde i prošire na sve kolone koji se nalaze na vlastelinstvu Bele i kaštela Ivanca¹⁷. Matko Talovac, najmoćniji čovjek Hrvatske u svoje vrijeme, potvrdio je vrlo vjerojatno onu potvrđnicu Alberta de Nagmihala jer spominje slobode vilika i stanovnika (hospita) vile Sv. Ivana. Uz potvrđivanje svih sloboda dodao je jedan članak koji banksko povjerenstvo 1568. izričito ističe: "*ut praefati hospites ville Sancti Ioannis dicto domino bano, tunc eorum legitimo domino et successoribus suis semper debitam obedientiam praestare debent*",¹⁸ a to znači "da spomenuti stanovnici vile Sv. Ivana trebaju uvijek iskazivati dužnu pokornost rečenom gospodinu banu tada njihovu zakonitom gospodaru kao i njegovim nasljednicima". Ovaj članak iz potvrđnice bana Matka Talovca bio je, pak, oslonac bankskom povjerenstvu da može pozvati na legitimno gušenje pobune. Koloni Ivanca i Bele su odgovorili da će oni otići s vlastelinstva ukoliko im se ne potvrde stare povlastice. Povjerenstvo ih je upozorilo da su sami upravo glede navedenog članka prekršili privilegij te da mogu biti optuženi za izdaju (*infidelitas*), a da im je spomenuti privilegij Ivana Paližne već odavna izvan upotrebe i bez ikakve snage, još od vremena Celjskih knezova, Jakova Sekela, Ivaniša Korvina i Tome Pethoa,

nekadašnjih vlasnika Bele, te da su oni kao i drugi koloni obvezni na služenja i daće koje su na snazi u čitavom kraljevstvu. Prema navodima drugih izvora pobuna je djelomično uspjela, jer su nakon pregovora kmetovima vlastelinstava Bele i Ivanca određena nova podavanja, niža nego što su bila ona zbog kojih su se pobunili. Nije jasno je li privilegij Ivana Paližne kod bana Draškovića, biskupa zagrebačkoga, a posrednika u pregovorima, ipak imao neku težinu, ili su, kao što drži Adamček, biskup Drašković kao i belski gospodar Ladislav Petho zastupali drukčiju, blažu taktiku prema kmetovima-buntovnicima imajući pred očima mogućnost ostvarenja njihove prijetnje da će napustiti vlastelinstvo, pa ih se smirivalo ustupcima¹⁹. I kmetovi biskupskog posjeda Vugrovca pokušali su se u pobuni protiv većih feudalnih podavanja pozvati na ranije dobivene povlastice, ali im nije uspjelo²⁰.

Podrobnija diplomatska analiza ivanečkog privilegija omogućuje uočavanje nekih važnih činjenica. U formuli intitulacije koncesora Ivana Paližne pojavljuje se pomalo neobična pa i nejasna titula iz koje je većina povjesničara zaključila da je Ivan Paližna mlađi bio belski prior. To bi bio jedini povijesni izvor koji bi ukazivao na postojanje priorata Bele, koja se inače javlja kao kastelanat ili preceptorat. Intitulacija, naime glasi: *Nos frater Iohannes de Palizna ordinis Sancti Iohannis prior de Bela*. Nažalost, od Ivana Paližne sačuvana je u prijepisu kod I. Lučića-Luciusa još samo jedna isprava iz 1392. godine i titula mu je: *Nos frater Iohannes de Palisna prior Aurane*.²¹ Priorom Vrane tituliran je i Albert de Nagmihal koji Ivana Paližnu naziva svojim predšasnikom priorom. I. Kukuljević i Lj. Dobronić ne mogu reći nešto određenije o vranskom prioratu u razdoblju nakon Ivana Paližne starijeg, vranskog priora i bana Hrvatske, Dalmacije i Slavonije i pobune protiv kraljice Marije na čelu koje je bio, a na strani Karla Dračkoga. I. Kukuljević u tom razdoblju spominje vranske priore Rajmunda Bellmontea i Ivana od Hedervara, kao i Ivana Paližnu mlađega koji se, navodi, početkom 1395. godine morao odreći časti priora vranskoga a da su mu vitezovi sv. Ivana povjerali belski priorat²². L. Dobronić na temelju novih i Kukuljeviću nepoznatih povijesnih vrela iznosi činjenicu da "osamdesetih godina 14. stoljeća priorat Ugarske nestaje iz spisa velikog magistra". Nadalje drži da "s funkcijom priora Vrane, u smislu priora cijele Ugarske i Hrvatske, Ivana od Paližne mlađeg ili nešto nije bilo u redu ili je doskora prestala", kao i da "mutne situacije prate priorat vranski u to vrijeme i kasnije". Zatim navodi da se kao vranski prior pojavljuje 1395. Emerik Bubek²³. Iz navedenoga bi se moglo zaključiti da u tim nejasnim okolnostima, kada se prekida svaka veza između središta ivanovaca i priorata Hrvatske i Ugarske, pojedinci koriste situaciju i posežu za prioratskom čašću koja nosi znatna materijalna dobra. U tom smislu može se donekle shvatiti i titulacija Ivana Paližne "*prior de Bela*" 1396. godine, a koja ujedno ne mora značiti uspostavu priorata u Beli, barem ne u smislu i značenju vranskog priorata.

Kao koncesor Paližna se u ispravi ne obraća neposredno destinataru, tj. stanovnicima slobodne vile Sv. Ivana, nego je inskripcija opća:²⁴ *Universis presencium noticiam habituris*, jer je i pravni čin namijenjen za pamćenje svima, a salutacija: *salutem in omnium Salvatore* uobičajena je u ispravama crkvenih osoba i institucija. Nema arenge, moralne poruke, nego se ulazi neposredno u korpus ili tekst isprave. U prvom dijelu korpusa, naraciji, opisuju se okolnosti koje prethode pravnom činu, ali nema formule peticije, odnosno ne spominje se tko je pokretač pravnog čina, pa se može pretpostaviti da je pravni čin želja Ivana Paližne. Navodi se da su građani (*cives nostri*) već imali slobostine i dokumente o njima koje su dobili od priora predšasnika, ali su im ih neki takmaci, zavidnici (*emuli*) oteali. Zbog toga će im on, prior Ivan Paližna, obnoviti te slobode, kako sam kaže, ali onda slijedi popis obveza, ponajprije starih podložnika (*antiqui iobagiones*). Radna renta je na prvom mjestu. Podložnici moraju tri dana po rali orati, žeti, kositi i sakupljati (sijeno, žito) i dovesti u grad, ali izuzeti su od vršidbe koju prior ili gospodar Bele plaća. Novčano davanje je tzv. "*collecta*" od jednoga selišta, i plaća se na Martinje iznos ne viši od 20 denara. Određena su bila još tri uobičajena dara (*munera consueta*), podavanja u naturi o blagdanima koja nisu preciznije navedena. Novopridošli stanovnici (*novicii*) koji se trajno nastane oslobođeni su u razdoblju od pet godina svih obveza, osim triju darova. U drugom dijelu dispozicije utvrđena su desetinska podavanja, što ovom privilegiju daje jedan drukčiji značaj. Kao što je poznato, desetina je prihod crkve, a stanovnici vile Sv. Ivana morali su plaćati desetinu od vina i žitarica u naturi, dok je ona od pčela i svinja komutirana u novčano podavanje. Ivanovci i njihovih devet kuća (podruma, *cellaria*) na području Zagrebačke biskupije u prvoj polovici i sredinom XIV. stoljeća rješavali su pitanje desetine koje se trebalo plaćati

Zagrebačkom kaptolu²⁵. Temeljem sporazuma Kaptola i najviših dužnosnika ivanovačkog reda bilo je dogovoreno da preceptori, kastelani, vicepriori i drugi desetinu pobiru od podložnika i da je u njihovo ime do 1. listopada plati preceptor Sv. Martina blizu Zeline, a u suprotnom će je sam Kaptol ubirati. Ivanovci su zbog nepoštivanja tog dogovora i dugovanja desetine bili čak na području Zagrebačke biskupije ekskomunicirani²⁶.

Dakle, očito je da privilegij sa slobodnostima stanovnicima vile Sv. Ivana ipak sadrži uglavnom popis obveza, a ne prava, mada ograničena i utvrđena feudalna podavanja u određenom smislu jesu slobode i povlastice samim tim što predstavljaju obvezu i za feudalnog gospodara. U ivanečkom privilegiju nisu navedene ovlasti vilika, kao npr. u krapinskom ili još onom slobodne vile *De Ugra* (Vugrovca), kao ni međe teritorija koji pripada vili Sv. Ivana. Međe su u većini sličnih isprava precizno na onodobni način popisane jer su one tradicionalno do danas bile predmet čestih sporenja. Npr. kada je ban Mikac 1328. godine dodijelio privilegij trgovištu u Zelini, nije odredio međe, pa je nakon nekoliko mjeseci bio, zbog nastalih sukoba, prisiljen izdati novu ispravu s reambulacijom²⁷. Upravo izostanak poblizjeg određivanja teritorija vile Sv. Ivana govori u prilog činjenici da se u ovom slučaju radi više o seoskoj nego gradskoj zajednici koja obuhvaća sve podložnike kastelanata ili preceptorata Bele, a ne sam teritorij.

Iz iznijetog je očito da pravni status slobodne vile Sv. Ivana po privilegiju iz 1396. godine nije bio sasvim jasan. Ima elemenata koji ukazuju da je ta vila bila trg, trgovište. To su veća novčana podavanja u odnosu na druge slične situacije, a i njegove stanovnike Ivan Paližna naziva "*cives*". Međutim, još više činjenica upućuje da se radi o zajednici slobodnih kmetova (Albert de Nagmihal ih naziva "*hospites, iobagiones*") čije su obveze pismeno utvrđene, pa donekle onemogućavaju samovolju pojedinaca gospodara. Iako su im, kako to navodi spis banskog povjerenstva iz 1568., te slobostine odavno izvan snage, one su ipak živjele u pamćenju i u kriznim situacijama dobro su poslužile. Čini nam se da se izdavanje ovog dokumenta može promatrati u povijesnom trenutku u kojemu su se nalazili ivanovci u Hrvatskoj krajem XIV. stoljeća. Kako nije navedeno na čiji poticaj isprava nastaje, a to je uvijek zainteresirana stranka, iz svega se daje zaključiti da je to upravo po želji Ivana Paližne koji želi osigurati materijalna dobra za sebe, a to velikodušno naziva slobodnostima. Moglo bi se zaključiti da je Ivan Paližna mlađi još samo za sebe prior, a moglo bi biti da se u ovom slučaju javlja kao gospodar Bele, dok je nejasna titula priora u naslovu samo sjećanje na jedan možda i samovoljni čin.

LITERATURA - BILJEŠKE

1. Josip ADAMČEK, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, Zagreb 1980, str. 162.
2. Nada KLAJČ, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976, str. 286.-306.
3. Neven BUDAK, Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku (Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća), Zagreb-Koprivnica 1994, str. 42.-45.
4. Npr. Samobor 1242, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (dalje CD) IV, str. 164.-166; Petrinja 1240, CD IV, str. 123-125, 157-158; Jastrebarsko 1257, CD V, str. 51.-52. itd.
5. N. BUDAK, Nav. dj., str. 45.-49.
6. Isto, str. 49.-51.
7. Isto, str. 48.-49. 138.-142.
8. Isto, str. 50, 142.-144.
9. J. ADAMČEK, Agrarni odnosi u Hrvatskoj, nav. dj., str. 164.-165.
10. Isto, str. 165, 176, 225; N. BUDAK, Nav. dj., str. 52.-53.
11. Privilegij Alberta de Nagmihala nalazi se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, NRA 207/26. Inače u literaturi: Ivan KUKULJEVIĆ SKACINSKI, Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU), 81, Zagreb 1886, str. 80. Kukuljević navodi krivu dataciju privilegija Ivana Paližne, odnosno umjesto 22. lipnja 1396. ima 20. lipnja 1396. Prvi prijevod donio je Metod HRG, Ivanec prvi put u povijesnom dokumentu od 22. lipnja 1396, Ivanečki kalendar '75, Ivanec 1975., str. 128.-130. Vidi: Marijan KRAŠ, Prilozi za povijest Ivanca (do 1396. godine), Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin, god. 8, Varaždin 1988., str. 66.-67. *Isti*, Ivanec, Prilozi povijesti Ivanca do 1940. godine, Varaždin 1996., str. 28.-32. Latinski tekst isprave Ivana Paližne donio je Andrija LUKINović, Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije (1395.-1420.), Monumenta episcopatus Zagrabienensis, vol. V. Zagreb 1992., str. 25.-26. Iako se u VI. svesku iste edicije (MEZ) trebao naći i latinski tekst potvrđnice Alberta de Nagmihala od 21. veljače 1421. godine iz koje je prijepis one iz 1396. preuzet u V. svesku, nema ga iz nama nepoznatih razloga.
12. Jakov STIPIŠIĆ, Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi, Zagreb 1991 (3.), str. 166.-167.
13. CD IX, str. 344.-345.
14. CD VII, str. 217.-218.

15. CD VII, str. 133.-135.
16. CD IX, str. 418.-419; CD X, str. 451.-452., 587; CD XI, str. 129; CD XII, str. 170.
17. Josip ADAMČEK-Ivan FILIPOVIĆ-Metod HRG-Josip KOLANOVIĆ-Miljenko PANDŽIĆ, Seljačke bune XV.-XVIII. stoljeća (grada), Arhivski vjesnik XVI, Zagreb 1973, str. 35.-40.
18. Isto, str. 37.
19. Isto; J. ADAMČEK, Seljačka buna na posjedima Bele i Ivanca 1568.-68., Historijski zbornik XXV-XXVI, 1972.-73., Zagreb 1974., str. 243.-249, *Isti*, Agrarni odnosi, nav. dj., str. 784.-785.
20. J. ADAMČEK, Bune i otpori, Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću, Zagreb 1987., str. 38.-41.
21. Iohannes LUCIUS, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amsterdam 1666, str. 352.-353.
22. I. KUKULJEVIĆ, Nav. dj., str. 60.-80.
23. Lelja DOBRONIĆ, Viteški redovi, Templari i ivanovci u Hrvatskoj, Zagreb 1984, str. 133.-134.
24. J. STIPIŠIĆ, Nav. dj., str. 150.
25. L. DOBRONIĆ, Nav. dj., str. 112.-118.
26. CD XI, str. 610.
27. CD IX, str. 418.-419.

